

Dossier

La seva televisió i la nostra violència

Salvador Cardús i Ros Professor titular de Sociologia. Universitat Autònoma de Barcelona

■ Su televisión y nuestra violencia

En este artículo el autor pone en duda la relación causal simple entre televisión y violencia ya que a la hora de estudiar este fenómeno hay que tener presentes otros factores culturales. Así pues, más que considerar a la televisión como causa de violencia quizá habría que hablar de ella como ilustración de la violencia intrínseca de nuestra sociedad.

■ Their television and our violence

In this article, the author questions the simple causal relationship between television and violence since other factors are to be taken into account when studying this phenomenon. Thus, more than consider television a cause of violence, television might be taken as an illustration of the violence which is intrinsic to our society.

■ Votre télévision et notre violence

Dans cet article, l'auteur met en doute la relation causale simple entre télévision et violence, étant donné qu'il faut tenir compte d'autres facteurs culturels quand on étudie ce phénomène. Ainsi, plus que considérer la télévision comme une cause de la violence, il faudrait peut-être parler de la télévision comme une illustration de la violence intrinsèque de notre société.

Hi ha debats socials que, precisament pel fet de ser tan recurrents i d'haver estat tan extensament analitzats sense aconseguir resolucions clares, són sospitosos d'amagar alguns paranys molt difícils d'evitar. El de la relació entre televisió i violència n'és, certament, un de típic. Per això, la meua intenció en aquestes ratlles, no és pas la de dilucidar, definitivament, una relació complexa, sinó la d'apuntar alguns dels condicionaments del debat, discutir-ne alguns supòsits que, des del meu punt de vista, fan impossible una visió més nítida del fenomen i, finalment, proposar una altra manera d'aproximar-se al problema.

Els esbiaixaments d'una anàlisi

Segons la meua opinió, el debat sobre les relacions entre violència i televisió pateix un doble esbiaixament inicial en les perspectives dels qui en solen parlar, que prejutja d'entrada el fenomen, i n'impedeix una mínima objectivitat. D'una banda, hi ha l'anàlisi que en fa el món acadèmic. De l'altra, els qui adopten el punt de vista de l'educador, ja siguin pares, mestres, polítics o periodistes.

Pel que fa al primer cas, la de l'anàlisi feta des del món acadèmic i universitari, no es pot perdre de vista que la televisió li és un instrument culturalment estrany. Per a bé o per a mal, aquí no hi entrarà la televisió, com a llenguatge, no només no és conegut en el treball acadèmic convencional, sinó que és vist com un adversari si no un enemic i tot. No parlo, és clar, de la seva modesta introducció a les aules com a font d'informació, tal com hi han entrat també altres noves tecnologies com ara els micròfons inalàmbrics. Em refereixo al llenguatge televisiu sobretot com a eina de pensament i d'escriptura de la producció científica. El prejudici fa pensar que, tal com abans se sostenia que el llegir podia fer perdre l'escriure, ara és la televisió com a llenguatge que és portadora de tots els virus de la banalització cultural. Hi ha, doncs, una contraposició

prèvia entre la suposada alta cultura acadèmica i la cultura popular televisiva que, sense voler, impregna els estudis científics que se'n fan. Algunes anàlisis que conec, més que no pas una aproximació objectiva a la televisió, semblen veritables ajustaments de comptes.

Parlo, és clar, d'estudis acadèmics, entre els quals no compto els que són resultat d'enquestes d'opinió. En aquest cas, l'enquesta sobre hàbits televisius ha estat més una transmissora de prejudicis i, sobretot, de mala consciència, que no pas una eina al servei del descobriment del paper de la televisió. L'enquesta, en aquest cas, és com una mena de confessió pública, que interessa i es fa pública en la mesura que sigui escandalosa, i per tant, en la seva mateixa elaboració, ja hi sol haver aquesta voluntat impúdica: entrar en la privacitat i descobrir-hi els mals costums i les pràctiques inconfessables.

Pel que fa a les aproximacions al debat sobre televisió i violència que provenen de les perspectives educadores, la situació s'agreuja, perquè hi plana una veritable mediafòbia. En aquest cas, no només hi segueixen predominant aquesta mena de prejudicis sobre la televisió com a vehicle d'una cultura-escombrària oposada a la suposada cultura emancipadora escolar, sinó que s'hi afegeix la consciència de ser davant d'un agent de socialització que fa una competència incontrolable, deslleial, a tota acció educativa. I, a més, hom s'hi aproxima des de l'ambigüitat psicològica que representa ser, alhora, crític de la televisió i, habitualment, usuari corrent. El discurs sobre la televisió, en aquest cas, trasllueix relacions personals ambigües amb l'objecte de debat, males consciències, frustració per la impotència de saber deixar de fer en privat allò que es condemna en públic. Per això, no és rar que es parli impunement de la televisió com una droga que crea addicció, utilitzant una metàfora abusiva, i que uns pocs casos veritablement patològics de dependència es posin com a model del perill a què tots estem sotmesos.

I, en aquest clima de relacions ambigües per la intromissió en la privacitat d'un nou agent de socialització del qual no se'n té el control, d'irritació en contra d'aquest nou familiar que a més d'ocupar l'espai central domèstic, aquell que abans era reservat

a la imatge del Sagrat Cor des d'on es podia «benedir cada rincón de esta casa», ara es multiplica en totes i cadascuna de les estances familiars, en aquest marc, és clar, la televisió esdevé l'ase de tots els cops.

El paper de cap de turc que s'atribueix a la televisió, doncs, va més enllà del cas de la violència. També és culpable, la televisió, del consumisme generalitzat, de l'empobriment del llenguatge, de l'erotització desbordada, de la banalització de la cultura, dels escassos hàbits de lectura, de la crisi de les relacions familiars, de la desaparició de la infància i, sense ser exhaustius, de l'espanyolització dels catalans. Ara no entraré a desmentir que això sigui d'aquesta manera, sinó que ara vull insistir en aquest paper genèric de gran calamitat, de plaga d'Egipte, amb què se sol parlar de la televisió mentre s'adopta el paper d'educador, i que s'abandona tan bon punt s'arriba a casa i se seu davant la televisió. Aquesta ambigüitat entre conducta i pensament cal tenir-la present a l'hora de situar-se davant els debats sobre el paper de la televisió, perquè en la contundència de la condemna a la televisió sovint hi ha més ressentiment que judici serè i, en les declaracions en públic, una bona dosi de frau moral.

Primer, una provocació

Els meus dubtes sobre la facilitat amb què es fa responsable la televisió de tots els mals de la nostra societat comencen per una pregunta que m'he fet sovint, i que pot servir de provocació inicial al parell d'idees modestes que hi pot haver en aquest paper. I la reflexió és aquesta:

De manera regular apareixen casos singulars que sembla que assenyalen la televisió com a responsable de conductes violentes. La corda que travessava un carrer de Barcelona, imitant una pel·lícula emesa el mateix vespre a televisió, i que va matar el primer motorista que va passar, és un dels casos més clars que conec. Amb tot, per les informacions llegides, mai no vaig aclarir allò que realment era important de saber, és a dir, si aquells brètols havien vist la pel·lícula en qüestió, cosa no massa probable, donada la seva adscripció social i el fet que la pel·lícula s'havia fet a TV3, si la memòria no em falla. Però suposem que sí, que hi va haver conducta imitativa, per bé que això tampoc no implica una intenció criminal, sinó potser

inconsciència sobre les conseqüències de l'acció. D'altra banda, a més de les informacions sobre casos singulars com aquesta, també regularment podem llegir l'opinió d'experts amb legitimitat de científics, que gosen arribar a quantificar el nombre d'assassinats, violacions i suïcidis que cada any es produeixen a causa de la violència televisiva.

Ara bé: en una societat com la que tenim, amb els elevats graus de concentració urbana, amb l'existència d'extraordinaris contrastos econòmics i culturals en un mateix espai de convivència, quina previsió de conductes violentes farien els nostres experts en el cas d'una hipotètica supressió de tota mena de violència a la programació televisiva? Ras i curt: si ho plantejem a la inversa, crec que malgrat el caràcter discutible dels continguts de la programació televisiva, també es podria fer un càlcul de quines conseqüències violentes podria tenir el fet que la violència televisiva no sublimés les frustracions i agressivitats de tants ciutadans pressionats de manera brutal per un món ple de possibles desigs irrealitzats i irrealitzables. La meua impressió és que els casos de violència, augmentarien de manera més que espectacular.

No crec que el meu sigui un plantejament demagògic. Més aviat al contrari, em sembla demagògia irresponsable advertir, només, dels efectes nocius del mitjà televisiu, i fer-ne, permanentment, catastrofisme. El catastrofisme, més que provocar reaccions racionals, sol desresponsabilitzar al qui se'n considera víctima. A més, de la mateixa manera que a ningú se li acut suggerir la criminalització genèrica de la conducció d'automòbils per molt que, en aquest cas sí que de manera objectiva, se'n poden calcular les víctimes, tampoc no em sembla raonable fer-ho en el cas de la televisió.

Fins i tot, crec que convé adonar-se que l'exclusió de la violència a la televisió només podria ser resultat d'una altra acció d'una gran violència social i cultural: la seva prohibició explícita a través de mecanismes només a l'abast de l'Estat. Tant, que no és gens clar que no passes com amb totes les altres grans prohibicions socials, generalment amb efectes contraris als buscats. La incògnita que crec que és difícil de resoldre, doncs, és la de saber si la violència televisiva, a més de ser desencadenant de violència social, no és, simultàniament, vàlvula d'escapament o

sublimació d'altres agressivitats, com ho pot ser l'espectacle de competició esportiva o determinades pràctiques de lleure juvenil vinculades a músiques no menys agressives i viscudes en espais gairebé explosius.

La televisió com a causa, la culpa de la televisió

Una cosa que mai no he vist gens clara és com funciona l'automatisme que se suposa que fa de la televisió la causa de la violència. Una relació d'aquest tipus, formulada sense més precisions, ho pot ser tot, menys científica ni tan sols enraonada. I per dues raons: primera, perquè és extremadament difícil saber quina és la naturalesa i l'origen de la violència i, sobretot, imaginar que la violència és una cosa homogènia; segona, perquè ni que establíssim una clara correlació entre mirar la televisió i actuar amb violència, encara no podríem establir, estrictament, una relació causal entre una cosa i l'altra, com molt bé saben els que estudien estadística.

En primer lloc, deia que la mateixa noció de violència és complexa. I no només perquè cada societat té etiquetades de manera diferent determinades conductes o pràctiques com a violentes, sinó perquè hi ha grans debats científics oberts, mantinguts per escoles diverses, sense conclusions definitives, sobre el caràcter après o innat de determinades conductes violentes, amb aproximacions etològiques a les conductes grupals sobre la violència com a codi de comunicació i orientació, o amb estudis sobre la vinculació entre l'agressivitat i la gestió dels sentiments, etc. Per posar només un exemple d'aquesta complexitat, ja es veu que no seria el mateix dir que la televisió és causa de violència que dir que és causa d'agressivitat. Però, on és, exactament, la diferència?

Segonament, he dit que no és fàcil, en ciència, establir relacions causals simples. I sempre que sento sermons sobre la televisió com a causa de violència, no s'explica quin és el mecanisme concret que produeix la conseqüència. La televisió causa violència perquè inclou escenes de violència? Les escenes de violència provoquen violència perquè desenvolupen conductes imitatives?

Personalment, i amb poca cosa més que una mica de sentit comú, se m'acudeixen molts factors que

podrien contribuir a desenvolupar conductes agressives, relacionats amb la televisió, però sense que aquesta n'hagués de ser la causa. Per exemple, l'agressivitat que es deriva d'estar diverses hores quiet davant l'aparell. En aquest sentit, quan els nens surten al pati de l'escola, després d'unes hores de tensió a classe, també es mostren més agressius, i no per això es teoritza sobre l'escola com a factor de violència. Però, seguint per aquest camí, també podríem demanar-nos si més greu que no pas allò que es veu per televisió, no ho és allò que no es veu. De fet, la comunicació és feta no només d'implícits, sinó de silencis, d'absències, d'allò que es calla, ja sigui perquè se sobreentén, ja sigui perquè s'amaga. I la televisió juga aquest joc del sobreentès o de l'ocultació d'una manera sistemàtica. Així, no seria possible imaginar –i ben difícil d'estudiar– que allò que realment provoca violència, és precisament el que no es veu, el que no surt, fins i tot el que no pot proporcionar el llenguatge televisiu? En definitiva, si un dels problemes fonamentals del discurs televisiu és que crea allò que Postman anomena un pseudocontext, podria molt ben ser que fos aquesta desubicació contextual allò que afavorís conductes igualment descontextualitzades i, per tant, fàcilment qualificables de socialment agressives o violentes.

Encara en aquesta enumeració elemental de la complexitat en què es veu atrapat l'entelevisament (passeu-me el neologisme), tampoc no és menyspreable el paper de l'entorn que acompanya aquesta pràctica. El com es mira la televisió, i amb qui, i amb quines intermitències, i amb quines fidelitats a determinats programes, etc., converteixen la simple dada de les hores d'audiència en una qüestió menor. De manera que, bo i simplificant el fet, quan un missatge televisiu desencadena –si és que fos així– una conducta agressiva o violenta, encara no sabem si la causa és en les imatges vistes, o en els ulls de qui mirava. I, precisament aquest fet ens fa adonar de la importància que té la interpretació d'allò que s'ha vist, i en dos sentits. Primer, perquè la impossibilitat d'interacció amb el discurs televisiu, que avança sense saber quina cara hi fem, carrega tota la responsabilitat del malentès en l'espectador. En una conversa, l'interlocutor pot adonar-se del malentès, o fins i tot preveure les conseqüències no volgudes d'allò que

diu, i modificar l'estratègia de comunicació si veu que, per exemple, provoca irritació. Però en el discurs televisiu, només pot reaccionar l'espectador i, tot sol, ha de viure amb el possible malentès. En segon lloc, perquè suggereix que els possibles camins de solució del problema cauen en molt bona part de la banda de l'espectador i de la seva capacitat de domini racional, i no només emotiva, del llenguatge televisiu. En definitiva, que més que no pas un problema de censura de determinats continguts, o de limitació d'accés a la televisió, es podria pensar que allò que cal és més accés i més domini d'aquest nou món cultural.

Finalment, també d'una manera intuïtiva, sempre m'ha semblat que el pitjor de la televisió no era allò que feia, sinó allò que no deixava fer. Vull dir que, qui ens podria assegurar que, si la televisió té a veure amb una certa cultura de la violència, és perquè amb la seva presència, no ens deixa temps per aprendre altres formes més directes de socialitat? El mal més gran de la televisió, doncs, seria que no ens deixa llegir, o jugar, o badar tot passejant, no pas allò que ens mostra.

Per tant, la relació entre televisió i violència queda, de fet, travessada per un conjunt d'altres factors culturals que, necessàriament, esmicolen qualsevol anàlisi monocausal. Més que no pas considerar la televisió com a causa de violència, potser caldria parlar de la televisió com a il·lustració quasi perfecta de la violència intrínseca de la nostra societat. Com també és expressió d'un model econòmic consumista, o d'una cultura banalitzada, o d'unes estructures polítiques espanyolitzadores, en el cas de Catalunya. La televisió, en aquest sentit, no seria tant causa de res, sinó còmplice de tot, com nosaltres mateixos.

Hi ha, doncs, cap problema amb la violència a la televisió?

Des del meu punt de vista, en definitiva, no crec que legítimament es pugui centrar el debat sobre la presència de violència a la televisió en la qüestió de les seves conseqüències pràctiques sobre les conductes dels individus. Primer, perquè no és gens clara, com hem vist, la mena de vinculació que hi pot haver. Segona, per la raó que ja he donat de la més gran violència que podria representar una prohibició formal d'aquesta presència. Tercer, perquè podria ser

que només un accés més obert a la cultura mediàtica pogués evitar els mals usos i les males interpretacions de la violència televisiva, i no pas el desenvolupament de mecanismes limitadors i coercitius.

Tanmateix, aquesta posició, no exclou de cap manera la possibilitat d'un judici moral sobre l'exhibició de violència a la televisió. És a dir, que, precisament al marge de les seves possibles conseqüències, sí que sóc de l'opinió que cal actuar amb criteris morals a l'hora d'incloure violència a la programació televisiva. Perquè, tal com ho veig, ni en el cas de poder demostrar de manera rotunda els beneficis terapèutics i exemplars de la violència televisiva –buscant efectes dissuassius com es fa ara impunement amb els crims terroristes–, això no ens estalviaria el judici moral de la seva exhibició. Si, com he suggerit de manera provocadora però plausible, s'acabés demostrant de manera convincent –cosa improbable– que la violència televisiva redueix la violència al carrer, s'imposaria una reflexió crítica sobre la mena d'individus que som i la mena de societat que tenim, com perquè ens fes falta prendre dosis homeopàtiques –per dir-ho així– d'espectacles violents com per evitar epidèmies majors, però no justificaria mai la seva utilització acrítica.

El que sí és cert és que l'existència d'un judici moral sobre la violència televisiva, obliga a una anàlisi particular de cada cas. Ja no és la violència en generat allò que esdevé inacceptable, com a responsable d'hipotètiques desgràcies, sinó que és l'exhibició d'un acte violent concret, i el seu context d'interpretació i de justificació, allò que el pot fer moralment lícit o no. I, no cal dir-ho, sempre des d'un criteri obert que accepti la possibilitat de criteris discrepants.

Si cal mostrar la carnisseria d'un atemptat terrorista, si cal exhibir els horrors de l'holocaust, o la cruesa de les imatges d'un accident de circulació, l'emissió d'uns dibuixos animats d'agressivitat implícita o simbòlica o la visió de la violència explícita d'una gran obra d'art cinematogràfica, aquestes no són decisions que puguin ser considerades de manera genèrica sense crear un confusionisme d'efectes perversos, ni tampoc sense comptar amb el paper que hi té no només el qui decideix emetre les imatges, sinó els qui decideixen veure-les, als quals no s'ha de tractar,

condescendentment, com a criatures indefenses.

Cal, en definitiva, situar el debat al seu lloc. Una qüestió és la de les conseqüències d'una presència de coses molt diverses que, abusivament, anomenem violència televisiva, i que des del meu punt de vista, no són gens clares. L'altra, és la del judici moral que cada cas, o si es vol, cada tipus, de violència televisiva mereix tant sobre la decisió de qui ha donat instruccions d'emetre-la, com de la decisió de qui ha volgut contemplar-la. Una violència, d'altra banda, que tant pot ser en les intencions de qui ensenya com, també, en els ulls de qui mira. I és que aquella problemàtica ambigüitat evangèlica –Jesús tant condemna a qui escandalitza com a qui es deixa escandalitzar–, també és present en el debat que ens ocupa.

Potser el millor final d'aquestes ratlles, com a model de desdramatització i de teràpia en contra de la mediafòbia és aquell Mantra dels mitjans, The Media Mantra, de Jon Katz, i que diu això:

«No és pas tan complicat. Els puc entendre. Puc prendre les meves pròpies decisions sobre la televisió, els valors i la moralitat. No he pas d'escollir entre la cultura tradicional o els nous mitjans. I també puc viure una vida feliç i realitzada fins i tot si mai no entro a la World Wide Web.

Segui quina sigui la cosa que vulguin veure o deixar de veure, sigui quin sigui el temps que hi passin, els meus fills no estan indefensos ni en perill a causa de les pel·lícules, els xous de televisió, la música o els ordinadors. Molts nens –especialment els de classe baixa– sí que pateixen una terrible violència, i necessiten més i millors pares, millors escoles, menys pistoles i drogues i moltes, moltes oportunitats de treball. Si és que em preocupen els nens, els he d'ajudar.

Però si realment vull protegir el meu fill, m'he d'assegurar que tingui més -i no pas menys- accés a aquest nou món cultural i tecnològic. Mai més no el consideraré estúpid per veure coses que a mi no m'agraden. No pot ser que estiguem sempre en peu de guerra. He d'aconseguir un contracte social amb el meu fill que el protegeixi i el guïï a través de la seva nova cultura i que porti pau i racionalitat a casa. Amén.» **S.C.**